

Kutadgu Bilig’de Akıl ve İlişkili Kavramlar Üzerine Bir Araştırma; Tıp Tarihi Açısından*

A Study On Mind And Related Concepts in Kutadgu Bilig; From The Perspective of History of Medicine

Abdullah Yıldızⁱ

ⁱAraş. Gör., Psikiyatri Uzmanı, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı
<https://orcid.org/0000-0001-5135-7200>

ÖZ

Kutadgu Bilig, Türk yazın tarihinin en önemli eserlerinden biridir. Bu makalede, *Kutadgu Bilig* adlı eserde akıl kavramsallaştırması ve bununla ilişkili kavramların araştırılması amaçlanmıştır. Eserdeki 4 ana karakterden biri olan Ögdülmiş akılı temsil etmektedir. Bu sebeple özellikle Ögdülmiş karakterinin yer aldığı bölümler incelemenin ana eksenini oluşturmuştur.

Yapılan incelemede akıl, bilgi, erdem ve iyilik kavramlarının birbiriyle sıkı bir ilişki içerisinde yer aldıkları görülmüştür. İnsanın doğuştan akla sahip olduğu, aklın, bilgi ve erdemlerin elde edilmesi için zorunlu bir koşul gibi sunulduğu görülmüştür. Eserde akıl felsefi boyutunun ötesinde somut bir şekilde beyin ve baş ile de ilişkilendirilmiştir. Eserde dikkat çeken bir nokta da akıl ile ruh arasında yapılan ayırmadır. Aklın felsefi ve somut değerlendirmeleri ile İbn-i Sina'nın değerlendirmeleri arasındaki benzerlikler ilginç bulunmuştur. Yine eserde dönemin tıp paradigmasına dair önemli ipuçları mevcuttur.

Anahtar kelimeler: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, İbn-i Sina, Akıl, Tıp

ABSTRACT

Kutadgu Bilig is one of the most important works of Turkish history of literature. In this article, it is aimed to study the conceptualization of mind and related concepts in *Kutadgu Bilig*. Ögdülmiş, who is one of the four main characters in the work, symbolize the mind. For this reason, especially the sections, where Ögdülmiş takes place, constitute the main axis of the study. In the study, it's found out that the concepts of mind, knowledge and virtue are closely related to each other.

It's seen that man has innate intelligence and intelligence is presented as a necessary condition for the acquisition of knowledge and virtues. In the book, beyond its philosophical dimension, the intelligence is also related to the brain and head. One point that draws attention in the book is the distinction made between mind and soul. The similarities between the philosophical and concrete evaluations of the mind and the evaluations of Ibn-Sina's, are interesting. The book also has important clues about the medical paradigm of the age.

Key Words: Kutadgu Bilig, Mind, Yusuf Has Hacib, Ibn-i Sina (Avicenna), Medicine

*Lokman Hekim Dergisi, 2019; 9 (2): 266-279

DOI: 10.31020/mutftd.548858

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 3 Nisan 2019; Kabul Tarihi - Accepted: 10 Mayıs 2019

İletişim - Correspondence Author: Abdullah Yıldız <dr.abdullahyildiz@hotmail.com>

Kutadgu Bilig'in Yazılışının 950. Yılı Anısına

GİRİŞ

Türk edebiyatının ilk dönemine ilişkin üç aşamadan bahsedilmektedir. Edebi eserlerde, Göktürkler (552-745) döneminde Şamanik öğeler; Uygurlar'da (747-840) Budizm izleri ve Karahanlılar (932-1212) ile birlikte İslami öğeler ağırlığını hissettirmiştir. Bu dönemler için Türklerin kendilerine özgü en önemli eserlerinin başlıcalarını Göktürkler döneminde *Orhun Anıtları* (732) ile Karahanlılar devrinde *Kutadgu Bilig* (1069-70) ve *Divan-ı Lugat-it Türk* (1072) oluşturmaktadır.¹

Karahanlılar döneminde Yusuf Has Hacib tarafından yazılarak Kaçgar'da 1069/70'de tamamlanan *Kutadgu Bilig* İslam etkisi altında kaleme alınmış Türk edebiyatının ilk edebi ürünlerinden birisidir. Eser dönemin hakanına sunulmuş ve beğeni kazanmıştır. Bu sayede Balasagunlu Yusuf, "Has Hacip" ünvanı ile mükafatlandırılmıştır.² *Kutadgu Bilig*'in en önemli özelliklerinden birisi, mümkün olduğunca Türkçe kavram kullanılmasına çaba gösterilmiş olmasıdır. Ancak zaman içinde eserin baş ve son kısımlarına Arapça ve Farsça ifadeler eklenmiştir.² *Kutadgu Bilig*'in 3 nüshası mevcuttur. Bunlar Fergana, Viyana ve Mısır nüshalarıdır.

Kutadgu Bilig'in değerinin, tarihsel olarak eski bir kaynak olmasının yanında eserin içeriksel niteliğinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. *Kutadgu Bilig*, "kutluluk ve mutluluk veren bilgi" anlamına gelmektedir. Mutluluk eserde her iki alemdeki mutluluğa gönderme yapacak biçimde kullanılmıştır.^{1,2} Mesnevi tarzında yazılan eser 6520 beyitten oluşmaktadır.³ *Şehname*'ye benzer bir vezin ile yazıldığından İran bölgesinde *Şehname-i Türkî* olarak anılmıştır.²

Kutadgu Bilig'i yazarken Balasagunlu Yusuf'un, özellikle Farabi ve İbn-i Sina'dan etkilendiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla Antik Yunan'dan aktarılan felsefi geleneği bildiği, ayrıca Doğu felsefeleri hakkında da bilgi sahibi olduğu belirtilmiştir. Tüm bu özelliklerine ek olarak daha önce ifade edildiği gibi Türkçe konusunda da hassas olduğu vurgulanmıştır.¹

Ülkemizde *Kutadgu Bilig*'in ilk tanıtılma çabalarının Şemseddin Sami ile başladığı ifade edilmiştir.² *Kutadgu Bilig*'in XIX. yüzyılda Almanya gibi ülkelerde ilgi odağı olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Mübahat Küyel tarafından Türkçeye çevrilmiş olan Otto Albers'e ait "Bir Türk Lehçesi Olan Uygurca Yazılmış Kutadgu Bilig'in (1069-1070) Şairi: İbn Sina'nın Bir Öğrencisi" adlı makale konuya ilişkin ilk çalışmalardan biridir.^{4,5}

Kutadgu Bilig'in kendine özgü belirleyici özelliklerinden birisi öğretici bir eser olmasıdır. Eserde başlıca 4 karakter mevcuttur ve her biri aynı zamanda birer kavramın temsilcisidir. *Küntogdı* adındaki hakan, adaletin temsilcisidir. *Aytoldı* adındaki vezir, mutluluğu temsil eder. *Ögdülmüş*, vezir *Aytoldı*'nin oğludur. Babasının vefatından sonra hakanın teveccühü ile onun yerine geçer. *Ögdülmüş*, "ukuş" yani "akıl"ı temsil etmektedir. *Odgurmuş* da vezir *Aytoldı*'nin akrabasıdır, münzevi bir yaşama sahiptir ve kanaati temsil etmektedir.² *Kutadgu Bilig* bir diyalog şeklinde devam eder. Temelde öğütler, devlet yönetimi, ahlaklılık, bilgi ve akıl ana temaları oluşturur. Ayrıca çeşitli devlet görevlilerinin nasıl olmaları gerektiği üzerinde durulmuş her biri için çeşitli özellikler tanımlanmıştır.

İsminden de anlaşıldığı üzere bir bilgelik kitabı olan *Kutadgu Bilig*'de akıl ve akla ilişkin kavramların yer alması şaşırtıcı değildir. Bu bağlamda *Kutadgu Bilig* kitabının incelenmesinde başta akıl kavramsallaştırmasına yaklaşılmış olup, aklın niteliği ve bununla ilişki içinde olabilecek tıbbi durumlar ele alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca insanın ayırt edici özelliği olmak bağlamında akıl kavramsallaştırması ve yansımaları ve yer yer kaçınılmaz olarak ilişkili kavramlar üzerinde durulması amaçlanmıştır.

YÖNTEM VE GEREÇ

Bu çalışmada yöntem olarak öncelikle *Kutadgu Bilig*'in latin harfleri ile yazılmış eski metnini içeren ve Reşid Rahmeti Arat tarafından hazırlanan *Kutadgu Bilig I Metin'i*,⁶ bu metnin anlamsal olarak da günümüz Türkçesine çevrilmiş olan *Kutadgu Bilig II. metni*³ incelenmiştir. Ayrıca eserin daha yakın tarihli olan ve anlamsal olarak günümüz Türkçesine Ayşegül Çakan tarafından yapılmış bir çevirisi de⁷ karşılaştırma açısından dikkate alınmıştır. Bu metinlerde akılla ilgili olduğu düşünülen beyitler incelenmiş ve bulgular

kısımında ilk iki metinden beyitlere alt alta italik gösterimle yer verilmiştir. Bulgular kısmında *Kutadgu Bilig I Metin* (KB-I) şeklinde ve *Kutadgu Bilig II* ise (KB-II) şeklinde kısaltılarak gösterilmiş ve kaynaklarda beyitlerin geçtiği sayfalara işaret edilmiştir. Örneğin I. metinde 48. sayfada yer alan beyitler, (KB-I,48) şeklinde gösterilerek beyitlerin altında kısa tartışmalar yapılmaya çalışılmıştır. Metinler incelenirken gerek görülen yerlerde sözcük anlamlarına ilişkin olarak yazım tarihlerinin yakınlığı göz önünde bulundurularak *Divanü Lügati't Türk*^{8,9} çevirilerine başvurulmaya çalışılmıştır.

Konunun sınırlandırılması amacıyla özellikle kitabın ilk bablarında akıl ve bilgi konusu ele alınmış ve özellikle akıl ile özdeşleştirilen *Öğdülmiş* ile Hakan arasında aklın konu edildiği beyitler üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Ancak bulgular kısmının sonuna dönemin tıp paradigmasına ilişkin önemli veriler sunması bakımından bir beyit serisinin eklenmesi uygun görülmüştür.

BULGULAR VE TARTIŞMA

VI. bâb “İnsan Oğlunun Değerinin Bilgi ve Akıldan Geldiğini Söyler” başlığını taşır. Eserin bu bölümünde akıl, erdem, bilgi ve insanın değeri konuları işlenmeye başlamaktadır. Konumuz özellikle akıl kavramsallaştırması çerçevesinde ele alındığından eserdeki ilgili önemli kısımlar ele alınıp tartışılmaya çalışılmıştır:

Beyit 148: “*törittü ödirdi seçü yalngukug*

angar birdi erdem bilig ög ukug” (KB-I,31)

Beyit 148: “*Tanrı insanı yarattı, seçerek yükseltti; ona fâzilet, bilgi, akıl ve anlayış verdi.*” (KB-II,22)

Beyitte bilgi, erdem, akıl ve anlayış için ayrı ayrı kavramlar kullanılarak bir ayırım yapıldığı aynı zamanda bu kavramların birbirleri ile ilişki içerisinde kavrandıkları görülmektedir. Bilgi, erdem, akıl ve anlayış gibi yeti ve edinimler aracılığı ile insanın farklı bir niteliğe kavuşturulduğu ifade edilmiştir. Bu değerlendirmelerin dönemin dini anlayışı ile uyumlu olduğu bilinmelidir. İnsanın farklı nitelikleriyle diğer canlılara üstün kılındığı bilgisi İslam’da doğrudan Kur’an-ı Kerim’e dayandırılabilir. Bu bilginin yorumunda ise üstünlük insanın akıl ve buna bağlı yetileri ile ilişkilendirilmektedir.¹⁰

Beyit 150: “*bilig birdi yalnguk bedüdi bu kün*

ukuş birdiötrü yazıldı tügün” (KB-I,31)

Beyit 150: “*Ona bilgi verdi ve insan bugün yükseldi; ona anlayış verdi ve böylece düğümler çözüldü.*” (KB-II,22)

Beyit 151: “*bayat kimke birse ukuş ög bilig*

öküş edgüçükke uzattı elig” (KB-I,32)

Beyit 151: “*Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse, o pek çok iyiliklere elini uzatır.*” (KB-II,22)

İnsanın değeri ile bilgi ve anlayış arasında bir bağlantı kurularak, özellikle 151. beyitte akıl ve bilgi ile ahlaki bir kavram olan iyilik ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda Antik Yunan döneminden itibaren Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi filozofların erdemi bilgi ile koşut tutan ahlaki yaklaşımlarının¹¹ Türk-İslam söylemi ile uyum içerisinde varlık gösterdiğini görmek mümkündür. Akıl, anlayış ve bilgi, iyilik gibi ahlaki içeriğe sahip olan bir kavram-eylem için zemin oluşturmuş. Bu zemin ise Tanrı vergisi olarak ilahi alana atfedilerek bir sentez sağlanmıştır. Şüphesiz bu sentezin oluşmasında İslam dinin kutsal saydığı metinlerdeki bazı ayetlerin ve yorumlarının destek sağlamış olması olasıdır.¹⁰

Beyit 152: “*biligni bedük bil ukuşnu uluğ*

bu iki bedütür ödürmüş kuluğ” (KB-I,32)

Beyit 152: “*Bilgiyi büyük ve anlayışı ulu bil; seçkin kulu bu iki şey yükseltir.*” (KB-II,22)

Beyit 157: “*biligsiz kişi barça iglig bolur*

igig emlemese kişi terk ölür” (KB-I,32)

Beyit 157: “Bilgisiz insan hep hastalıklı olur; hastalık tedavi edilmezse insan çabuk ölür.” (KB-II,22)

Beyit 158: “yori ay biligsiz igingni ota

biligsiz otın sen ay bilge kuta” (KB-I,32)

Beyit: 158: “Ey bilgisiz git hastalığını tedavi ettir; ey mes’ud alim, bilgisizliğin ilacını sen söyle.” (KB-II,23)

Kutadgu Bilig’de bilgi ile insanın değeri arasında sıkı bir bağ kurulmuştur. Daha sonra ilginç bir şekilde bilgisizlik ile hastalık arasında bir ilişki kurulmuş ve bunun ölümcül niteliğine değinilmiştir. Sunduğumuz bu beyitlerin sonunda ise bu bilgisizliğin giderilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bilgisizliğin gerçekte bir hastalığa mı, yoksa hastalık sözcüğünün metaforik bir anlama mı sahip olduğu net değildir. *Divan-ı Lûgat-it-Türk’ün* iki farklı baskısında; *iglig*, *igletti* ve *igletmek* kelimelerinin hasta ve hastalandırmak anlamlarında yer aldığı görülmüştür.^{8,9} Ancak bu noktada özellikle vurgulanması gereken konunun, bilgisizliğin tedavi ettirilmesinin olanaklı olduğunun sorulan sorular ile işaret edilmiş olduğudur. Dolayısıyla kişinin eğitim gibi yollar ile bilgilenmesi olanaklı görülmüştür. Aynı şekilde iyilik ve erdem gibi kavramlar bilgiyle ilişkili olduğundan erdem ve ahlaki bilginin öğrenilmesinin önü açıktır. Bu konuda benzer bir ifadeye Platon’un *Timaios* adlı diyalogunda rastlamak mümkündür. Diyalogda bilgi Tanrısal ruha has bir özellik olarak sunulduğundan bilgisizlik en önemli hastalık olarak tanımlanmakta ve tedavi yolları arasında eğitim yer almaktadır.¹² Bu kavrayışın kökenlerini Farabi ve İbn-i Sina’nın Yusuf Has Hacib’in düşünce dünyasını etkilemiş olmasıyla açıklamak mümkün olabilir.

İncelediğimiz konu ile yakından ilgili olduğunu düşündüğümüz **X. Bâb**, “**Bilgi ve Aklın Meziyet ve Faydalarını Söyler**” başlığını taşır. Başlıktan da anlaşıldığı üzere eserin bu bölümünde bilgi ve akıl konu edinilmiş erdemleri yararları ile ilişkilendirilmiştir:

Beyit 288: “ukuş ol yula teg karangku tûni

bilig ol yarukluk yarutti sini” (KB-I,44)

Beyit 288: “Akıl karanlık gecede bir meş’ale gibidir; bilgi seni aydınlatan bir ışık gibidir.” (KB-II,288)

Beyit 289: “ukuşun agar ol biligin bedür

bu iki bile er ağırlık körür” (KB-I,44)

Beyit 289: “İnsan akıl ile yükselir, bilgi ile büyür; bu ikisi ile insan itibar görür.” (KB-II,32)

Bu beyitlerde de insanın değeri, bilgi ve akla dayandırılmaya devam edilmiştir.

Beyit 293: “kiçig oğlanıg kör ukuşka ulam

yaşı yetmeginçe yorımaz kılam” (KB-I,44)

Beyit 293: “Küçük çocuğa bak, ona akıl ulaşacaktır; fakat yaşı gelmedikçe, kalemler yürümez.” (KB-II,32)

Beyit 294: “ukuşlug kişi kör karısa munar

ukuş kitti tip hem kalem me tınar” (KB-I,44)

Beyit 294: “Akıllı insan da yaşlanınca bunar; akıl gittiği için kalem de susar.” (KB-II,32)

Beyit 295: “kalı tilve ursa kör ölse kişi

ölüm yok angar hem birilmez şışı” (KB-I,45)

Beyit 295: “Eğer deli bir adamı vurup öldürürse, o deliye ölüm cezası yoktur; kısas yapılmaz.” (KB-II,32)

Beyit 296: “negülük tise sen ukuşsuz tutar

ukuşsuz kişiler ülügsüz tutar” (KB-I,45)

Beyit 296: “Niçin dersen, o akılsızdır; akılsız adamlar ne mükâfat görür, ne de ceza.” (KB-II,32)

Bu beyitlerde özellikle akıl kavramının çok farklı boyutlarına değinilmiştir. Aklın yaş ile ilişkisinden başlanarak, bunama gibi tıbbi bir kavramın konuya dahil olduğu, son olarak da aklın sorumluluk yükleyen ve

akıl sorunlarının sorumluluğu kısıtlayan yönlerinin ele alındığı görülmektedir. Metin açısından önemli özellik bu kavramlara Türkçe ifadeler ile yer verilmiş olmasıdır. Aklın elde edilmesi denmese bile aklın gerçeği değerlendirme yetisinin zaman içinde kazanıldığı bilinen bir olgudur¹³ ve tarih boyunca hemen her toplumun bu konuda hemfikir olduğunu söylemek olanaklıdır. Bu sebeple çocuğa aklın ulaşacağı söylemi bir yenilik veya farklı bir özellik olarak değerlendirilmemiştir. Ancak metinde *munama* sözcüğü yaşlılıkla birlikte aklın yitirilmesini ifade edecek biçimde kullanılmıştır. *Munama* ile ilgili kelimelere bakıldığında; *mundi* kelimesinin saçmalamak, *munduz* kelimesinin de budala ve şaşkın anlamlarında kullanıldığı,⁸ yine *mun* kelimesinin de hastalık ve ayıp anlamlarına karşılık geldiği görülmüştür.⁹ Dolayısıyla yaşlılıktaki akıl yitiminin bir hastalık olarak değerlendirildiği ve metinde bu anlamda yer aldığı söylenebilir. Aynı zamanda *munamak*, kelimesinin günümüzde *munamak* kelimesi ile olan benzerliğine dikkat çekmek gerekir. Fakat daha önce *Kutadgu Bilig*'de akıl konusunu ele alan¹⁴ ve yine *Kutadgu Bilig* ve *Divan-ı Lugat-it Türk*'deki tıp terimlerini inceleyen makalelerde bu kelimenin içeriğe alınmadığı görülmüştür.¹⁵ Son olarak akıl ile sorumluluk arasındaki ilişki Türkçe bir metinde yer almıştır. Aklını yitirenin sorumluluğu modern dönemle neredeyse aynı biçimde ele alınmıştır denebilir. Örneğin; Türk Medeni Kanunu, sorumluluk ve eylem yeterliliğini akla uygun davranış ve ayırt etme gücüne dayandırmakta ve aynı zamanda akıl rahatsızlığını da bu yetilerdeki azalmaya bağlamaktadır.¹⁶ Türk Ceza Kanunu da 32. maddesinde aynı konuyu ceza açısından güvenlik tedbiri konulması dışında neredeyse aynı biçimde ele alır.¹⁷

Beyit 303: “*ukuş birle aslı Atanur kişi*

bilig birle begler iter il işi” (KB-I,45)

Beyit 303: “*Akıl ile insan asıl insan adını alır; bilgi ile beyler memleket işini tanzim eder.*” (KB-II,33)

Beyit 304: “*tümen ming tü erdem öküş ögdiler*

ukuş birle kılmış üçün ögdiler” (KB-I,45)

Beyit 304: “*Binlerce fâzilet ve birçok alkışlanan işler akıl ile yapılmış olduğu için öğülmüştür.*” (KB-II,33)

Üst üste gelen bu iki beyitte, erdemlerin çokluğu ve bunun akla dayandırılması Aristoteles'in çoklu erdem anlayışını hatırlatmaktadır.¹⁸ Ayrıca kitabın bütünü boyunca bilginin yüceltilmesi ve iyiliğin bilgi ve akla dayandırılmasıyla genel olarak etik bilginin mümkün olduğu ve bunun da bilgiye dayandırılması gerektiği görüşünün devam ettiği görülmektedir. Özellikle 303. beyitte aklın insan olmayı sağlayan yanı, insan anlayışına ilişkin olarak ontolojik açıdan önemli bir çıkarsamadır. Bilindiği üzere Aristoteles'e göre insanın hayvandan ayrılmasını sağlayan akıldır ve dolayısıyla insan düşünen bir hayvandır denirken, hayvanla paylaştığı duyuşal ruhun üstüne akılla çıkılır ki, bu akıl insanı insan kılan tanrısal bir içeriğe sahiptir.¹⁹ Bu beyitlerde Yusuf Has Hacib'in Aristotelesçi geleneğe yakın bir tutum içerisinde yer aldığını söylemek mümkündür. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere bu düşünce İslam düşünce geleneği ile uyum içerisindedir.¹⁰ Bu bağlamda Yusuf Has Hacib'in etkilendiği düşünülen önemli İslam filozofları olan Farabi ve İbn-i Sina'nın etkisinin varlığından bahsetmek mümkündür ki, bu filozoflar Aristoteles ve Platon gibi filozofların düşünce sistemleri hakkında derin bir bilgiye sahiptirler.^{20,21}

Beyit 314: “*kişen ol kişike bilig hem ukuş*

kişenlig yaragsızka barmaz öküş” (KB-I,46)

Beyit 314: “*Bilgi ve akıl insan için bir köstektir; köstekli olan yakışsız şeylere pek gitmez.*” (KB-II,33)

Beyit 316: “*kişenlig küremez kerekçe yorrı*

tuşaglıg yıramaz tilekçe barır” (KB-I,46)

Beyit 316: “*Köstekli olan kaçamaz, istenildiği kadar yürü; bukağılı olan uzaklaşamaz, istenilen yere kadar gider*” (KB-II,33)

Bu beyitlerde açık bir şekilde aklın sınırlandırıcı ve eylemleri denetleyici rolüne değinilmiştir. Dolayısıyla aşırılıkların önlenmesi ve dengeli bir durumda kalınması, akıl sayesinde mümkün görülmüştür. Bu değerlendirmeler özgürlük kavramı açısından da önem taşır. Çünkü akıl aracılığı ile arzuların ketlenebildiği ve biyolojik belirlenimin aşılabileceği sonucuna varabilecek şekilde genişletilmiş bir yorum yapmak

mümkündür. Dolayısıyla isteklere, akıl ve bilgi aracılığı ile köstek vurulabilmesi de insan için ayırt edici bir özelliktir. Yusuf Has Hacib'in İslam dünyasında akılcılığın önemli temsilcileri olan, Farabi ve İbn-i Sina'dan etkilendiği bilinmektedir.^{1,20,21} Dolayısıyla eserde bu türden değerlendirmelerin yer alması takip ettiği gelenek ile uyumludur denebilir. Bu türden değerlendirmelerin akılcı felsefelerce kabul gördüğü hatırlanmalıdır. Örneğin felsefe ve etik tarihinin önemli isimlerinden olan Kant için, özgürlük tam da böyle bir köstekleyebilme fonksiyonu aracılığı ile aklın sınır koyabilmesini ve tercih yapabilmesini olası görür, yoksa doğal belirleme içinde arzu ve isteklere uymak özgürlük olarak değerlendirilemez.²²

Beyit 322: “*ukuşlug ked eder övke özdin yırat*

bilig beg er buşma edgü kıl at” (KB-I,47)

Beyit 322: “*Ey akıllı iyi yiğit, öfkeyi kendinden uzaklaştır; ey bilgili bey yiğit, hiddetlenme, iyi ad kazan.*” (KB-II,34)

Beyit 327: “*ukuşlug kerek ked ödürse kişig*

biliglig kerek ked bütürse işig” (KB-I,47)

Beyit 327: “*İnsanları iyi seçebilmek için akıllı olmak ve işini iyi başarabilmek için de bilgili olmak lâzımdır.*” (KB-II,34)

Beyit 328: “*yaraglig yaragsızni titrü körüp*

kereglig kereksizni kirtü sorup” (KB-I,47)

Beyit 328: “*İnsan işe yarayana-yaramayana iyice dikkat ederek, gerekli ve gereksiz hakkiyle sorup soruşturarak,*” (KB-II,34)

Beyit 329: “*adırsa ödürse seçe bilse öz*

kamug iş içinde yitig tutsa köz” (KB-I,47)

Beyit 329: “*Ayırt eder, eler, seçebilir ve her işte gözünü keskin tutarsa,*” (KB-II,34)

Beyit 330: “*bolur ötrü işler bütün hem bışig*

biliglig kişiler bışig yir aşıg” (KB-I,48)

Beyit 330: “*Neticede işler sağlam olur ve olgunlaşır; bilgili insanlar yemeği pişmiş olarak yerler.*” (KB-II,34)

Beyit 334: “*buşu bolsa yalnguk biligsiz bolur*

kalı övke kelse ukuşsuz kılır” (KB-I,48)

Beyit 334: “*Hiddetlenirse, insan bilgisizce hareket eder; eğer öfkelenirse, öfke onu akılsıza çevirir.*” (KB-II,35)

Beyit 335: “*buşılık yavuz erke iltür bilig*

otunluk kılır buşsa kıkı silig” (KB-I,48)

Beyit 335: “*Hiddetlenmek insan için fenadır, bilgiyi götürür; hiddetlenince yumuşak huylu insan da kabalık yapar.*” (KB-II,35)

Bu beyitlerde akıl seçmeye, ayırt etmeye ve işin doğruluğunu sağlamaya kaynaklık eden bir pozisyonda tarif edilerek daha önceki beyitlerle tutarlılık sürdürülmektedir. Aynı zamanda daha önceki beyitlerde (örn: 303) ifade edilen insanın akıl ile insan oluşu ile de insana ilişkin tutarlı bir ontolojik kavrayış sürdürülmüştür. Modern psikiyatride belli durumlarda bir sorun alanı olarak değerlendirilen öfke,²³ Yusuf Has Hacib tarafından akıl ile kontrol altına alınabilecek bir biçimde tarif edilmiş ve bunu sağlayabilmenin de insanın itibarını artıracığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla öfkenin eserde bir sorun alanı olarak tarif edilmesi ve çözüm önerileri verilmesi önemle vurgulanması gereken bir konu olarak ortaya çıkmıştır. Sonuçta bilgi ve akıl ile kızgınlık ve öfke arasında kurulmuş olan ilişki önemlidir, konunun ilk Türkçe eserlerden birinde yer alması önemli bir bilgi birikiminin göstergesi sayılabilir.

XI. bâb, “Kitabın Adını, Manasını ve Kendisinin İhtiyarlığını Söyler” başlığını taşır. Bu başlıkta Ögdülmüş karakteri ile akıl arasında kurulan temsili ilişki açıkça ifade bulmuştur:

Beyit 356: “*basa aydım emdi kör ögdülmüşig*

ukuş atı ol bu bedütür kişig” (KB-I,50)

Beyit 356: “*Bundan sonra Ögdülmüş’i anlattım; o aklın adıdır ve insanı yükseltir.*” (KB-II,36)

XXIII. bâb “Ay-Toldı’nın Hükümdar Kün-Toğdı’ya Vasiyetname Yazdığını Söyler” başlığını taşır. Konumuz açısından önemi ise beden ve ruh ayırımına ilişkin bir anlam dünyasının varlığına işaret eden beyitleri barındırıyor olmasıdır:

Beyit 1524: “*et öznüng evi ol bedizlig eving*

Süzük can evi ol bediz teg tening” (KB-I,169)

Beyit 1524: “*Bu süslü evin vücudun evidir; o heykel gibi vücudun temiz ruhun evidir.*” (KB-II,118)

Beyit 1525: “*kurug kaldı kalbüd uçup barsa can*

bayat bildi kanca barır erse can” (KB-I,169)

Beyit 1525: “*Ruh uçup gidince, vücut boş kalır; Ruhun nereye gittiğini ancak Tanrı bilir.*” (KB-II,118)

Beden ve ruh ayırımına dair bir kavrayışın mevcut olduğu görülmektedir, ancak *Kutadgu Bilig* adlı eserin İslam dönemine ait eser olması nedeniyle böyle bir düşünce dinsel düşünce ile de uyumludur. Bu pasajda dikkate değer bir konu, ruh ile akıl arasında da bir sınırın var olduğunun görülmüş olduğudur. Şimdiye kadar ele alınan beyitlerde akıl genellikle *ukuş* kelimesi ile karşılanmıştır, bu noktada gündelik dilimizde sıkça yer verdiğimiz *can* kelimesinin *ruh* yerine kullanılmış olduğu görülmektedir ya da en azından çeviri böyle yapılmıştır. Bu makalede *Divan-ı Lügat-it-Türk’e* ait kullanılan iki çeviride; *uquş* kelimesi akıl ve anlayış anlamında kullanılmıştır.⁸ *Ukuşmak* kelimesi anlamak, *ukuşlug* kelimesi ise anlayışlı olmaya işaret etmektedir.⁹ *Can* kelimesi ile ilgili olarak ilgili metinlerde bilgiye ulaşamamıştır. Sözlüklerde ruh anlamına gelen kelimelerin *öz* ve *tın* olarak geçtiği görülmüştür. Ali Haydar Bayat’ın ise bu konuda önemli bir tespiti vardır ve zaman içinde *can* sözcüğünün anlamsal değişime uğradığını ifade etmiştir. İslam öncesi dönemde şamanik yaklaşımda *can* sözcüğünün önceleri hayati fonksiyonları sağlayan *tın* ile aynı anlamda kullanıldığını fakat zaman içinde *ruha* evrildiğini ifade etmiştir.²⁴ Ali Haydar Bayat’ın bu değerli tespitine rağmen, yine sözlüklerde *tın* kelimesine karşılık olarak *ruh* anlamının verildiği görülmektedir.^{8,9} Dolayısıyla hem *can* hem de *tın* kelimelerinin zamanla *ruh* kelimesine evrilmiş olması da olasıdır. Abdülkadir İnan ise İslam öncesi dönemlerde Türklerin, *can* ve *ruh* anlamları için *tın* (nefes) kelimesini kullandıklarını ifade etmiştir. *Tın* kelimesinin zaman içinde Doğu ve Batı coğrafyasında yayılan Türkler’de anlam değişikliğine uğradığını, doğuda eski anlamıyla kalırken, batıda dinlenmek manasına geldiğini belirtmiştir.²⁵ Muhtemelen bu konudaki tartışmanın bir başka eksenini de *Kutadgu Bilig* yazarının esinlendiği kaynaklar oluşturmalıdır. 1524 ve 1525. beyitlerin çevirileri “*Bu süslü evin vücudun evidir; o heykel gibi vücudun temiz ruhun evidir*”- “*Et özün evidir, süslü evin/Temiz canın evidir, sūs gibi evin*” ve “*Ruh uçup gidince, vücut boş kalır*” – “*Kuru kaldı kalıbı uçup gidince can*” şeklindedir. Daha önce, Yusuf Has Hacib’in İbn-i Sina’dan etkilenme ihtimalinin oldukça kuvvetli olduğu değerlendirilmiştir. Bu noktada ilginç bir örnek ile karşılaşmıştır: Acıduman ve Şems’in 2014 yılında sundukları bir bildiri de konu ettikleri eserde “*Ten/vücut ev gibidir ve can ev sahibi*” ve “*Ten binilen gibidir ve can binici*” ifadelerine dikkat çekmişlerdir.²⁶ *Kutadgu Bilig* ve sunumdaki söylemlerin benzerlikleri aşikardır, dolayısıyla Bayat ve İnan’ın tartışmalarından farklı bir anlamla *Kutadgu Bilig*’de geliştirilen söylemin İbn-i Sina’dan esinlenilerek yazılma ihtimali oldukça güçlü görünmektedir. Yine de genel olarak bu kavram ve kelimeler konusunda bir kafa karışıklığının olduğunu düşünmek doğru olacaktır. Dolayısıyla bu kelime ve kavramların içeriklerinin açığa kavuşturulması sadece Türk tıp tarihi için değil, Türk düşünce tarihi için de önem taşıyacağından geniş kapsamlı çalışmalara gereksinim var gibi görünmektedir. Bu noktada daha önce de değindiğimiz İbn-i Sina gibi filozofların düşünsel arka planlarının analizi yerinde olacaktır. Örneğin; Platon’un düşünce sisteminde beden ruha ev sahipliği yaptığı ve ruhun Tanrısal kısmının beden yöneticisi olduğu ifadeleri bu bağlamda dikkate değerdir.¹²

XXVI. bâb “Ögdülmiş’in Hükümdar Kün-Toğdı’nın Hizmetine Girdiğini Söyler” başlığını taşır. Bu bölümde bilginin öğrenilebilir olup olmayışı ile bilgi edinmenin kaynağı ile ilgili soruşturmalar yer almaktadır. Bu bağlamda aklın konumu da temel bir tartışma konusu olarak karşımızda durmaktadır:

Hakan sorar;

Beyit 1678: “*anadınmu bilge toğar bu kişi*

azu öğrenürmü yetilse yaşı” (KB-I,185)

Beyit 1678: “*İnsan anadanmı alim olarak doğar, yoksa yaşı ilerledikçe mi öğrenir?*” (KB-II,129)

Ögdülmiş’in cevabı;

Beyit 1679: “*yanut birdi ögdülmiş ilig kutı*

bilig hem ukuş ol bu erdem atı” (KB-I,185)

Beyit 1679: “*Ögdülmiş cevap verdi: - Ey devletli hükümdar, bu faziletin bir adı da bilgi ve akıldır.*” (KB-II,129)

Beyit 1680: “*bilgisiz togar ol turu öğrenür*

Bilig bilse ötrü kamug iş önür” (KB-I,185)

Beyit 1680: “*İnsan bilgisiz doğar ve yaşadıkça öğrenir; bilgi sahibi olunca, her işinde muvaffak olur.*” (KB-II,129)

Beyit 1681: “*anadan toguglı bilgisiz togar*

Bilig öğrenür ötre törke agar” (KB-I,185)

Beyit 1681: “*Anadan doğan, bilgisiz doğar, bilgi öğrenir ve böylece itibar kazanır.*” (KB-II,129)

Beyit 1682: “*ukuş ol anı yalnguk öğrenmedi*

tadu birle katlıp törütür idi” (KB-I,185)

Beyit 1682: “*Çalışmakla elde edilemeyen şey akıldır; Tanrı onu insanın hamuruna katar.*” (KB-II,129)

Beyit 1683: “*ukuşta adın barça erdemlerig*

kişi öğrenür ötrü yetlür bilig” (KB-I,185)

Beyit 1683: “*İnsan akıldan başka bütün faziletleri öğrenir ve böylece bilgisi gelişir.*” (KB-II,129)

Görüldüğü üzere beyitlerde epistemolojik ve psikolojik açıdan önemli değerlendirmelere yer verilmektedir. Bilgi öğrenilen edinilen bir varlık alanı olarak sunulmuşken, bunun akıl aracılığıyla gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Bilgi edinme ise aklı kendinde taşıyan insana bağlanmıştır. Akıl dışındaki bütün erdemler öğrenilebilir kılınmıştır. Dolayısıyla buradan aklın erdemin zorunlu koşulu olduğu sonucuna varılabilir. Bu değerlendirmelerin Yusuf Has Hacib’in fikirselsel arka planını oluşturan gelenekle uyumlu olduğu düşünülebilir. Ancak “*Anadan doğan, bilgisiz doğar, bilgi öğrenir ve böylece itibar kazanır*” şeklindeki ifade üzerinde tartışılması gerekebilir. Çünkü bu ifade geçerli ise bir paradoks ile karşı karşıya kalınmak zorundadır. Çünkü bu ifadenin XV. yüzyıl deneycilerinin, doğuştan gelen bilginin olmadığı, tüm bilgilerin sonradan edinildiği ve deney dünyasının ürünü oldukları yönündeki ifadeleriyle²⁷ olan benzerliği çarpıcıdır. Oysa Yusuf Has Hacib’in takip ettiği düşünülen Farabi ve İbn-i Sina gibi filozofların a priori bilginin imkansız olduğunu söyleyeceklerini düşünmek oldukça zordur. Ancak aklın doğuştan geldiği ifade edildiğinden akla, edinilen bilgiler (sonradan da edinilseler) için bir form oluşturma özelliği atfedildiği takdirde bu paradoksun aşılabilceği düşünülebilir. Ancak bu daha geniş bir tartışmanın konusudur ve bu çalışmanın sınırlarını aşmak anlamına gelebilir. Ayrıca *Kutadgu Bilig*’in tam olarak bir felsefe kitabı olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. İnsanın akli doğuştan getirdiği ve erdemler için koşul olduğu şeklindeki değerlendirmenin ise hem içerikle hem de Yusuf Has Hacib’in daha önceki söylemleri ile uyumlu olduğu düşünülebilir.

Hakan ile Ögdülmüş arasında bu başlıktaki diyaloglar devam eder ve gerek aklın ne olduğuna gerek bilgi ve erdemlerin ne olduğuna dair ipuçları sunulur:

Beyit 1825: “bilgi tut ya erdem kişi öğrenür

meğer bu ukuş ol tadunun önür” (KB-I,200)

Beyit 1825: “Bilgiyi olsun, fazileti olsun, insan öğrenebilir; fakat akıl ise insan ile birlikte doğar.” (KB-II,139)

Beyit 1828: “bayattın erür bu ukuş bolgusu

tadu birle kirse bolur belgüsü” (KB-I,200)

Beyit 1828: “Akıllı olmak Tanrı vergisidir; ancak buna doğuştan sahip olursa, aklın emareleri kendisini gösterir.” (KB-II,139)

Beyit 1829: “bayattın ata ol ukuş belgülüg

ukuştın bulur er ming edgü ülüg” (KB-I,200)

Beyit 1829: “Akıl, şüphesiz Tanrının ihsanıdır; insan akıl ile bin türlü iyi kısmet ve nimete nail olur.” (KB-II,139)

Hakan ile Ögdülmüş arasındaki akıl ve bilgi soruşturması devam eder; bu noktada önemli bir konu olarak “**aklin yeri**” sorusu ile karşılaşılmaktadır:

Hakan’ın sorusu;

Beyit 1833: “ukuşug adırtıgn biligde öngi

negü teg turur ay sözüngnüng ongi” (KB-I,200)

Beyit 1833: Aklı bilgiden başka bir şey olarak ayırdın, bununla ne demek istiyorsun, doğrusunu söyle. (KB-II,139)

Beyit 1834: “negü ol ukuş orni kayda turur

kayudın kopar kopsa kayda barur” (KB-I,200)

Beyit 1834: “Aklın yeri neresidir, o nerede bulunur; nereden çıkar ve çıkınca nereye gider.” (KB-II,

Ögdülmüş’in cevabı;

Beyit 1835: “yanut birdi ögdülmüş aydu ukuş

agır neng turur ol kişike küsüş” (KB-I,201)

Beyit 1835: “Ögdülmüş cevap verdi ve: Akıl insan için aziz ve kıymetli bir şeydir –dedi-“ (KB-II,140)

Beyit 1836: “ukuş orni üstün mengede tutar

agır neng üçün orni başta erür” (KB-I,201)

Beyit 1836: “Aklın yeri üstte, beyindedir; kıymetli bir şey olduğu için, onun yeri baştadır.” (KB-II,140)

Soruda daha önce değinilmiş olan akıl ve bilginin farklı şeyler olduğu tekrar edilmiş, aklın yeri, aklın nerden geldiği ve nereye gideceği soruları yöneltmiştir. Bu sorunun bir özelliği de daha önce bahsedilen akıl ve ruh kavramlarının da farklı içerikleri barındırmasına işaret etmesidir. Dikkat edilecek olursa daha önceki beyitlerde *can* ya da *ruh*’un bedenden ayrılınca Tanrı’ya gideceğine gönderme yapan ifadeler mevcutken, şimdi yeniden aklın yerinin ve nereye gideceğinin sorulması farklı varlık anlamlarına işaret etmektedir. Bu türden değerlendirmeler İbn-i Sina’nın ruh anlayışına da uygundur denebilir.²⁷ Tekrar aklın yeri sorununa dönecek olursak, aklın yerinin beyinde olması ve kıymetli olması sebebiyle başta (yukarıda) yer aldığı ifadeleri çarpıcıdır. Ancak bu ifadelerin de oldukça benzer biçimlerine daha önce bahsedilen Aciduman ve Şems’in 2014 tarihli bildirisinde rastlanmaktadır: “Tanrı yaratılıştta herşeyin üstünde Arş’ı yarattı” ve “İnsanda da başının tepesinde beyin vardır; aklı oraya koydu”.²⁶ Görüldüğü üzere benzerlik çarpıcı boyutlardadır. Dolayısıyla *Kutadgu Bilig*’deki akıl ve ruh kavramsallaştırmasında, İbn-i Sina’nın etkisinin

önemli boyutta olduğu sonucuna varılabilir. Bu değerlendirme ışığında İbn-i Sina'nın da farklı bir psikoloji kavrayışına sahip olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Görülen odur ki; İbn-i Sina akı, kafa ve dolayısıyla beyin ile ilişkilendirerek tarihsel olarak önemli bir seçim yaparak ensefalosentrik (beyin merkezli) tarafta yer almıştır. Oysa uzun bir süre tüm tıbbi ve biyolojiyi etkilemiş olan Aristoteles geleneği kardiyosentrik yani kalbi merkeze alan modeli tercih etmiştir.²⁸ Günümüzdeki bilimsel yaklaşımlar beyin ve ilişkili yapılar temeline dayanmaktadır.²⁹ Kardiyosentrik ve ensefalosentrik yaklaşımlara ilişkin *Kutadgu Bilig*'de başka ilginç ifadeler yer almıştır. 12 ve 1933'üncü beyitlerde kavrayış fonksiyonu akıl dışında gönüle de yüklenmiştir. 12. beyitte; "... *Neteglikke yetgü köngül ögde yok*" (KB-I,18) "... *fakat nasıl olduğunu kavrayacak gönül ve akıl yoktur.*" (KB-II,13) ifadeleri yer almıştır. Dolayısıyla bir uzlaştırma çabası ya da farklı bir kavramsal çerçeveden bahsetmek de mümkündür. Bu noktada Yusuf Has Hacib'in etkilendiği filozoflar olan Farabi ve İbn-i Sina'ya dönülecek olursa ikisinin de Yeni Platoncu görüşlere sahip oldukları ve bu görüşlerin hem Aristoteles hem de Platon geleneğinden izler taşıdığı hatırlanabilir.³⁰ Filozof olarak Platon'un içinde yer aldığı ensefalosentrik kavrayışın önemli temsilcileri Erasistratus, Herophilos ve Galenos gibi önemli hekim filozoflarken, kardiyosentrik kavrayışın önemli temsilcileri Aristoteles ve Stoacı gelenek olmuştur. Bu iki yaklaşım arasında zaman zaman tartışmalar yaşanmış ve neredeyse modern döneme kadar sürmüştür.²⁸

Beyit 1837: "*kişen ol kişiye ukuş belgölüg*

kılınçı köni ol işi ülgölüg" (KB-I,201)

Beyit 1837: "*Akıl insan için şüphesiz bir köstektir; hareketi doğru ve işi ölçülüdür.*" (KB-II,140)

Beyit 1838: "*bağırsak bayat kör ödürmüş kulın*

Kişide ukuş birle kılın tilin" (KB-I,201)

Beyit 1838: "*Merhametli Tanrı seçmiş olduğu kulunun hareketini ve dilini akıl ile kösteklemiştir.*" (KB-II,140)

Beyit 1839: "*ukuşsuz ölüg ol ukuçluk tirig*

ukuş munça tenglig adırtlar erig" (KB-I,201)

Beyit 1839: "*Akılsız ölüdür, akıllı ise diridir; akıl insanları bu şekilde birbirinden ayırt eder.*" (KB-II,140)

Beyit 1840: "*karangku ev ol bu kişi tün sanı*

ukuş bir yula teg yaratatur anı" (KB-I,201)

Beyit 1840: "*İnsan, gece gibi, karanlık bir evdir; akıl bir meşale gibi onu aydınlatır.*" (KB-II,140)

Beyit 1841: "*ukuştın kelür kör kamuğ edgölük*

biligin bedür er bolur belgölük" (KB-I,201)

Beyit 1841: "*Her türlü iyilik akıldan gelir; insan bilgi ile büyür ve temâyüz eder.*" (KB-II,140)

Beyit 1842: "*bu iki bile boldı yalnguk ulug*

bu ikin ongarur könilik yolug" (KB-I,201)

Beyit 1842: "*İnsan-oğlu bu ikisi ile yükselmiştir; o doğruluk yolunda bu iki şey ile muvaffak olur.*" (KB-II,140)

Beyit 1843: "*biligin seçildi kişi yıldırdın*

biligde bedükrek negü bar adın" (KB-I,201)

Beyit 1843: "*İnsan hayvandan bilgisi ile ayrılmıştır; bilgiden daha büyük başka ne vardır.*" (KB-II,140)

Bu beyitlerde, aklın köstekleme fonksiyonu ile sınırlandırıcılığı, aklın insan için önemi ve ayırt edici özellik oluşu, iyilik yapabilmenin akılla ilişkisi, bilgi ile insan olmak arasındaki koşutluk işlenmiş adeta daha önce incelediğimiz konuların bir özeti sunulmuştur. Bu konulara daha önceki bölümlerde değinildiği için bu beyitler altında bir tartışma yapılmasına gerek görülmemiş ve beyitlerin sunulmasıyla yetinilmiştir.

XXVI. bâb Hakan'ın Ögdülmüş'e aklın niteliğine dair sorularıyla sonlanır ve bir sonraki kısımda Ögdülmüş Hakan'a aklın suretini açıklamaya koyulur.

Hakanın sorusu;

Beyit 1848: “*manga aygıl emfi ukuş sureti*

negü teg bolur ol yörüğü atı” (KB-I,202)

Beyit 1848: “*Şimdi bana aklı tarif et, onun mâhiyeti nasıldır ve adı nedir?*” (KB-II,140)

Beyit 1849: “*yüzi körki kılık kılınıcı ne ol*

yaşı kuru bod sın avınçı ne ol” (KB-I,202)

Beyit 1849: “*Yüzü, görünüşü, tavır ve hareketi nasıldır; yaşı, derecesi, boyu-posu nasıldır ve ne ile avunur.*” (KB-II,140)

XXVII. bâb, “Ögdülmüş Hükümdara Aklın Tarifini Söyler” başlığını taşır. Bir önceki bölümde aklın suretine ilişkin Hakan'ın Ögdülmüş'e yönelttiği soruya cevap olacak özellikle beyitleri bulundurmaktadır:

Beyit 1850: “*yanut birdi ögdülmüş aydı ukuş*

kılınçı köni kör küvençi öküş” (KB-I,202)

Beyit 1850: “*Ögdülmüş cevap verdi ve: - Aklın hareketi doğru ve itibarı büyüktür –dedi-*” (KB-II,141)

Beyit 1851: “*yüzi körki körklüg ne yaşı kiçig*

kamug edgüçükke anıngdın keçig” (KB-I,202)

Beyit 1851: “*Yüzü, şekli güzel ve daima genç ve dinçtir; her türlü iyiliğe geçit veren odur.*” (KB-II,141)

Beyit 1852: “*örüg hem silig ol ne kılık amul*

Kamug teprenürke bağırsak köngül” (KB-I,202)

Beyit 1852: “*Halim, selim ve sakin tabiatlidir; o bütün canlılar için şefkat dolu bir gönüldür.*” (KB-II,141)

Beyit 1853: “*kayuka elig ursa itlü barır*

kayuka sözi tegse yatlü barır” (KB-I,203)

Beyit 1853: “*Nereye eli dokunursa, orası düzelir; sözü nereye erişirse, orası o söze uyar.*” (KB-II,141)

.....

Beyit 1855: “*yiti kölüg ol kör kamugka sevüg*

kayu işke tegse bekitür adak” (KB-I,203)

Beyit 1855: “*Keskin gözlü ve uzak görüşlüdür; hangi işe el uzatırsa, ayağını sağlam basar.*” (KB-II,141)

.....

Beyit 1861: “*yula ol ukuş kör karaguka köz*

ölüg tenke can ol agın tilke söz” (KB-I,203)

Beyit 1861: “*Akıl meşaledir, kör için gözdür; ölü vücut için can, dilsiz için sözdür.*” (KB-II,141)

.....

Beyit 1865: “*ukuşnung eng aşnu kılıkı ongay*

könilik bile ol yorıkı yıl ay” (KB-I,204)

Beyit 1865: “*Her şeyden önce aklın tavır ve hareketi makuldür; aylar ve yıllar geçse dahi, gidişi aynı doğru yoldan taşmaz.*” (KB-II,141)

Beyit 1866: “*ukuşlug köni hem silig til sözi*

Bütünlük bile boldı kılık tözi” (KB-I,204)

Beyit 1866: “*Akıllı doğrudur, dili ve sözü yumuşaktır; hareketinin esası doğruluk üzerine kurulmuştur.*” (KB-II,142)

Beyit 1867: “*örüg ol amul ked serimlig sabur*

körüp işni yetrü ol akru tegür” (KB-I,204)

Beyit 1867: *O halim, sakin, çok mütehammil ve sabırlıdır; işe dikkatle bakar ve sükûn ile ele alır.* (KB-II,142)

Beyit 1870: “*kılınçı karı oylan özlüg ukuş*

ukuş kayda bolsa angar bar yapuş” (KB-I,204)

Beyit 1870: “*Akılın hareketi ihtiyardır, fakat kendisi gençtir; akıl nerede ise, ona git, yapış.*” (KB-II,142)

Beyit 1871: “*kiçigi seviglig karısı amul*

özi tüzüb alçak kör asgı öküş” (KB-I,204)

Beyit 1871: “*Küçüklüğü sevimli, ihtiyarlığı sakin, kendisi halim, alçak gönüllü ve çok faydalıdır.*” (KB-II,142)

Dikkat edilecek olursa, akıl ile ahlaki özellikler arasında oldukça sıkı bir bağ kurulmuştur. Daha önce de ifade edildiği üzere etik, ahlak ve erdem; bilgi ve akılla sıkı bir ilişki içinde ele alınmış olduğu görülmektedir. Yine akla atfedilen hemen her özellik ılımlılık ve ölçülülük gibi kavramlara gönderme yapmaktadır. Erdem etikçilerinin en önemlilerinden olan Aristoteles için ölçülülük ve orta olma kavramının oldukça önemli olduğu bilinmektedir.¹⁸ *Kutadgu Bilig*'in yazarı olan Yusuf Has Hacib'in de İslam bilim ve felsefe tarihinin önemli isimlerinden olan Farabi ve İbn-i Sina'dan etkilendiği hatırlanacak olursa Yusuf Has Hacib'in kavramsallaştırmasının onlardan etkilenmesi olasıdır.^{2,31}

Aklı temsil eden Ögdülmiş'in eserde sahnede kalmaya devam ettiği takip eden kısımlarda özellikle saray açısından dönemin önemli meslek gruplarına ilişkin, görevlilerin nitelikleri, görevleri ve amaçları konu edilmiştir. Konu olarak işlenen meslekler *Beg* (Bey), *Vezir*, *Sü Başı* (Ordu komutanı), *Ulug Hacib* (Ulu mabeyinci), *Kapug başçısı* (Kapı amiri), *Yalaveç* (elçi), *Bitigci ılımgı* (Saray kalemi), *Agıcı* (Hazinedar), *Aş başçı* (Aşçıbaşı) ve *İdişçi başı*'dan (İçkicibaşı) oluşmaktadır.^{3,6} Her meslek grubunun kendine has nitelik, özellik ve erdemlerine değinilmiştir. Bu yönleri ile her meslek grubuna ilişkin o meslek ile ilgili erdem ve iyiliklerin tanıtılması yönüyle Aristoteles gibi erdem etikçilerinin yaklaşımlarını hatırlatmaktadır.¹⁸ Ancak bu bölümlerde de akıl sürekli temel odak noktası olarak kalmaya devam etmekte başta beylik olmak üzere her meslek için öteki erdemler için birincil koşul gibi sunulmaktadır.

Tüm bu bulgulara ek olarak dönemin tıp paradigması hakkında bilgi verildiği ve bu yönüyle ilginç olduğu düşünülen, “**Saadetin Devamsızlığını ve İkbalin Dönekliliğini Söyler**” başlıklı XX. bâb'dan beyitler de okuyucunun bilgisine sunulmuştur:

Beyit 1053: “*yaraşık tadular karıştı için*

küçendi biri tuttı bastı için” (KB-I,122)

Beyit 1053: “*Ahenk içinde bulunan unsurlar arasında fesat baş gösterdi; biri tahakkim etti, diğerlerini bastırdı.*” (KB-II,87)

Beyit 1054: “*tadu tegşürüldi aşı boldı yig*

agir boldı köngli katig tuttı ig” (KB-I,123)

Beyit 1054: “*Unsurların durumu değişti; yiyeceği çiğ geldi, gönlünü bir sıkıntı kapladı ve ağır bir hastalığa tutuldu.*” (KB-II,87)

Beyit 1057: “*otacı tirildi tamur kördiler*

ol ig kem ne ermiş ayu birdiler” (KB-I,123)

Beyit 1057: “Etrafına tabipler toplandı, nabzına baktılar; bu hastalık ve rahatsızlığın ne olduğu hakkında fikirlerini söylediler.” (KB-II,87)

Beyit 1058: “kayu aydı kan tutmuş emdi muni

aça birgü ekçek akıtgu kanı” (KB-I,123)

Beyit 1058: “Biri:- Şimdi bunu kan tutumuş, damarını açmak ve kan akıtmak lazımdır – dedi.” (KB-II,87)

Beyit 1059: “kayu aydı ötrüm içirgü kerek

özü katmış emdi boşotgu kerek” (KB-I,123)

Beyit 1059: “Biri:- Müshil içirmeli; kabız olmuş, şimdi onu boşaltmak gerek – dedi.” (KB-II,87)

Beyit 1060: “kayusı sogık itti kattı cülab

Kayu kıldı birdi kerkeleğ serap” (KB-I,123)

Beyit 1060: “Biri şerbet hazırladı ve gül suyu kattı; biri lüzumlu gördüğü bir içki yapıp verdi.” (KB-II,87)

1053. beyitten itibaren açık bir şekilde sağlıklılık için unsurlar arasındaki denge ve bunlar üzerinden bir tedavi arayışı gözler önüne serilmiştir. Ayrıca konunun kapsamını aşmamak açısından yukarıda yer verilmemiş olsa da eserin farklı bölümleri içerisinde tabiatla denge durumunda olan dört unsurdan bahsedildiği (Beyit 60,2845); unsurların sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık gibi özelliklerinden ve kızıl – sarı – ak - kara gibi renklerle ilişkilendirildiğinden (Beyit 4621-4633); hekimlerin bu ilişkileri bilen kişiler olarak değerlendirildiğinden (Beyit 4673) bahsedildiğini görmek mümkündür. Bahsi geçen yaklaşım, dönemin tıp anlayışı olan humoral patoloji yaklaşımı temelli paradigma ile örtüşmektedir. Humoral patolojiye dayanan tıp paradigması yaklaşık 1500 yıl hakim tıp düşüncesi olmuş ve ancak Rönesans’tan sonra sarsılmaya başlamıştır.³² Humoral tıp paradigmasını mükemmel hale getiren hekimlerden biri de İbn-i Sina’dır.³³ Şüphesiz bu metinde bu anlayışın geçmiş olmasının tıp tarihi açısından bir yeniliği ya da özgünlüğü temsil etmediği düşünülebilir. Ancak Türkçe bir metin içerisinde muhtemelen ilk defa yer alması sebebiyle tarihsel önemine vurgu yapmak yerinde olacaktır. Bu yönüyle de Türk bilim ve tıp tarihi açısından oldukça önemli olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

Türk dilinin tarihsel gelişimi açısından önemli yeri herkesçe bilinen ve kabul edilen *Kutadgu Bilig* adlı eserin sadece Türk dili ve edebiyatı açısından önemli olmadığı, içinde barındırdığı zengin içerik ile döneminin bilgi birikimi ve bilgi anlayışını yansıttığı konu bağlamında görülmüştür. Yapılan incelemede genellikle bir siyasetname olarak bilinen kitabın içeriğinde zengin bir felsefi arka plan ve bunun üzerine kurulmuş akıl, bilgi ve erdem anlayışının var olduğu görülmüştür. Eserde akıl temeli üzerine kurulmuş bilgi ve erdem anlayışının sıkça kendisini gösterdiğini ifade etmek gerekir. Akıl, insan olmanın en önemli koşulu olarak sunulurken, bilgi gibi eserin adında da yer alan en önemli kavramın akla tabi kılındığı görülmüştür. Akla verilen bu önem akılsızlık ya da akıl ile ilişkili sorunların hem sağlık hem de ahlaki bakımdan olumsuzlanmasını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda bunama akla ilişkin bir sorun olarak konu edinilirken, delilik de cezai sorumluluk açısından eserde odak noktası haline getirilmiştir. Akıl ve ruh kavramlarının farklı varlık alanları olarak değerlendirildiği görülmüş ve bu kavrayışta İbn-i Sina etkisinin belirgin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İbn-i Sina etkisinin, incelenen alanlardan biri olan aklın niteliği ve yeri bahsinde de belirgin bir şekilde kendisini gösterdiği sonucuna varılmıştır. Sonuç olarak *Kutadgu Bilig*’in hem eserin içeriği hem de yazarının zihin dünyası açısından oldukça zengin bir bilgi birikiminin göstergesi olduğu anlaşılmaktadır.

BİLGİ

Bu araştırma Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik Doktora Programı kapsamında 2016-2017 bahar yarıyılında Prof. Dr. Ahmet Aciduman tarafından yürütülen Türk-İslam Tıp Düşüncesinin Evrimi adlı derste gerçekleştirilen çalışmaya dayanmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Dilaçar A. Kutadgu Bilig'in 900. Yıldönümü (1069-1079) ve Balasagun'lu Yusuf. Türk Dili. 1969;20(211):6–17.
2. Levend AS. Kutadgu Bilig. Türk Dili. 1969;20(211):1–5.
3. Has Hâcib Y. Kutadgu Bilig II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; 1974.
4. Alberts O. Der Dichter des in uigurisch-türkischem Dialect geschriebenen Kudatku bilik (1069—70 p. Chr.) ein Schüler des Avicenna. Arch für Philos. 1901;14(3):319–36.
5. Türker-Küyel M. Bir Türk Lehçesi Olan Uygurca Yazılmış Kutadgu Bilig'in (1069-1070) Şairi: İbn Sina'nın Bir Öğrencisi. Erdem. 1985;1(1):217–30.
6. Arat RR. Kutadgu Bilig I Metin. 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 1979.
7. Has Hacib Y. Kutadgu Bilig. 3. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; 2017.
8. Kaşgarlı M. Divan-ü Lugat-it- Türk (Türk Dili Divanı). 2. Baskı. İstanbul: Salon Yayınları; 2017.
9. Divan-i Luqat-i it Türk Dizini [Internet]. 2003. Available from: www.achiq.org/pitikler/dlt---.pdf
10. İsrâ Suresi - 70 . Ayet Tefsiri [Internet]. [Erişim tarihi: 23.01.2018]. Erişim adresi: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/isra-suresi/2099/70-ayet-tefsiri>
11. İyi S, Tepe H. Etik. 1. Baskı. Kuçuradi İ, Taşdelen D, editörler. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları; 2011. s. 28-34.
12. Platon. Timaios. 1. Baskı. İstanbul: Say Yayınları; 2015.
13. Flavell JH. Cognitive Development: Past, Present, and Future. Dev Psychol. 1992;28(6):998–1005.
14. Önler Z. Kutadgu Bilig'de Öğ ve Ukuş kavramları [Internet]. [Erişim tarihi:22.06.2017]. s. 1–8. Erişim adresi: https://www.academia.edu/11732729/KUTADGU_BILIG_DE_OG_ve_UKUS_KAVRAMLARI
15. Önler Z. Divanü Lügâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de Tıp Terimleri. Kebikeç. 2006;(22):135–50.
16. Türk Medeni Kanunu [Internet]. [Erişim tarihi:06.06.2017]. Erişim adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>
17. Türk Ceza Kanunu [Internet]. [Erişim tarihi:21.06.2017]. Erişim adresi: www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf
18. Aristoteles. Nikomakhos'a Etik. 5. Baskı. Ankara: BilgeSu; 2014. s.9-43.
19. Ross D. Aristoteles. 2. Baskı. Ankara: Kabalcı Yayıncılık; 2014. s. 181-205.
20. Özden H. Kutadgu Bilig'de Ahlak Kavramı ve Tıp Etiğine Etkisi. 1. Baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat; 2007. s.33-35, 153-154.
21. Çotuksöken B, Babür S. Metinlerle Ortaçağda Felsefe. 3. Baskı. Ankara: BilgeSu; 2015. s.119-127.
22. Magee B. Büyük Filozoflar: Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi. 1. Baskı. İstanbul: Paradigma; 2001. s.172-193.
23. Kirsch JL, Simeon D, Berlin H, Hollander E. Disruptive, Impulse Control, and Conduct Disorders: Intermittent Explosive Disorder, Kleptomania, and Pyromania. In: Tasman A, Kay J, Lieberman JA, First MB, Riba MB, editors. Psychiatry. 4th ed. Willey Blackwell; 2015. pp. 1367–70.
24. Bayat AH. Tıp Tarihi. 2.Baskı. İstanbul: Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği; 2010. s. 241.
25. İnan A. Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar. 3. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; 1986. s.177-178.
26. Aciduman A, Şems Ş. El- Kânûn Fî't- Tıbb'ı Doğru Anlayabilmek: Kitâbu Teşrîhi'l-Vucûd/Risâle fî Teşrîhi'l-A'zâ' üzerinden İbn Sînâ felsefesi ve tıbbına özet bir bakış. In: El-Kânûn fî't-Tıbb'ın 1000 Yılı İbn-i Sînâ'ya Saygı Paneli. İstanbul; 2014.
27. Arslan A. Felsefeye Giriş. 23. Baskı. Ankara: Adres Yayınları; 2016.s. 72-73, 152-153.
28. Crivellato E, Ribatti D. Soul, mind, brain: Greek philosophy and the birth of neuroscience. Brain Res Bull. 2007;71(4):327–36.
29. Kandel ER, Huspeth AJ. The Brain and Behavior. In: Kandel ER, Schwartz JH, Jessell TM, Siegelbaum SA, Hudspeth AJ, editors. Principles of Neural Science. 5th ed. McGrawHill Medical; 2013. pp. 5–20.
30. Şenel C. Yeni Eflatunculuk. In: İslam Ansiklopedisi [Internet]. Türkiye Diyanet Vakfı; 2013. Available from: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c43/c430236.pdf>
31. Solomon RC, Higgins KM. Felsefenin Kısa Tarihi. 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları; 2013. s.180-185.
32. Porter R. Kan Revan İçinde: Tıbbın Kısa Tarihi. 2. Baskı. İstanbul: Metis Bilim; 2016. s.70-71.
33. Aciduman A. İbn-i Sina'nın Tıp Tarihindeki Yeri: Kuhn'ca Bir Yaklaşımla. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası. 2002;55(2):115–22.